

Research on the Bibliography of Combat Medicine during the Iraq-Iran War

Seyyed Ahmad Hoseinzadeh ^{1*}

¹ Faculty Member of Encyclopedia Islamica Foundation and Lecturer at Payame Noor University, Tehran, Iran

Received: 22 May 2021 Accepted: 14 August 2021

Abstract

Background and Aim: Due to the generality of existing bibliographies in various fields of science and the need to address specialized topics in the field of bibliography, the purpose of this study is to determine the publication statistics of sources that have dealt with the historical aspect of "martial medicine" in the post-revolutionary period.

Methods: For this purpose, by library research method, the database of the National Library of the Islamic Republic of Iran and the site of reputable publishers and etc. were examined. Then, the data were analyzed based on descriptive statistics.

Results: After processing the data, the following results were obtained: A total of 105 sources (51 book titles, 42 article titles and 12 book chapters) have been written in the field of martial medicine. The most book publishing (6 titles) was in 1398, in 1397 and 1398 the most articles were written in 8 titles and the most book publishing place belonged to Tehran with 33 titles and then Mashhad with 5 titles.

Conclusion: Although relatively interesting statistics were obtained on research related to the historiography of martial medicine during the time of the Holy Defense, this study showed that in some areas there is still fragmentation and fragmentation. From a terminological point of view, there is still no single text and standard for the use of keywords and this issue requires terminological studies and research. There is still no single database for introducing data and historiographical achievements in the field of sacred defense martial medicine, and important and influential sections in this field have not yet been statistically reviewed and initially introduced.

Keywords: Combat Medicine, Iran-Iraq War, Bibliography, History.

* Corresponding Author: Seyyed Ahmad Hoseinzadeh

Address: Encyclopedia Islamica Foundation.

E-mail: hoseinzadeh.1355@yahoo.com

پژوهشی درباره کتاب‌شناسی طب رزمی دوران جنگ عراق با ایران

سید احمد حسین‌زاده*

^۱ عضو هیئت علمی بنیاد دایره‌المعارف اسلامی و مدرس دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۳/۰۱ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۰۵/۲۳

چکیده

زمینه و هدف: به سبب کلی‌نگری بودن کتاب‌شناسی‌های موجود در حوزه‌های مختلف علوم و لزوم پرداختن به موضوعات تخصصی در قالب کتاب‌شناسی، هدف از پژوهش حاضر مشخص کردن آمار انتشار منابعی است که به جنبه تاریخی موضوع «طب رزمی» در محدوده زمانی بعد از انقلاب تا کنون پرداخته‌اند.

روش‌ها: بدین منظور، با روش پژوهش کتابخانه‌ای، بانک اطلاعات سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران و پایگاه‌های رایانه‌ای مرجع ناشران ایران و کتاب گیسوم مورد جستجو قرار گرفت. سپس داده‌ها بر اساس آمار توصیفی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفتند.

یافته‌ها: پس از پردازش داده‌ها، این نتایج حاصل شد: در کل تعداد ۱۰۵ منبع مشتمل بر ۵۱ عنوان کتاب، ۴۲ عنوان مقاله و ۱۲ فصل کتاب، در حوزه موضوعی طب رزمی تألیف شده است. بیشترین نشر کتاب (تعداد ۶ عنوان) در سال ۱۳۹۸ بوده است، در سال ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ بیشترین مقاله به تعداد ۸ عنوان تألیف شده و بیشترین محل نشر کتاب نیز متعلق به تهران و به تعداد ۳۳ عنوان و پس از آن مشهد به تعداد ۵ عنوان بوده است.

نتیجه‌گیری: اگرچه آمار به نسبت جالبی درباره پژوهش‌های مربوط به تاریخ نگاری طب رزمی دوران دفاع مقدس به دست آمد، اما این بررسی نشان داد در بعضی حوزه‌ها همچنان تشتت و چند پارگی وجود دارد. هنوز از منظر اصطلاح‌شناسی متن و شیوه یکسانی برای استفاده از کلید واژگان وجود ندارد و این موضوع بررسی‌ها و پژوهش‌های اصطلاح‌شناسی را می‌طلبد. هنوز یک پایگاه واحد برای معرفی داده‌ها و دستاوردهای تاریخ‌نگاری حوزه طب رزمی دفاع مقدس وجود ندارد و هنوز بخش‌های مهم و تأثیرگذار در این زمینه بررسی آماری و معرفی اولیه نشده‌اند.

کلیدواژه‌ها: طب رزمی، دفاع مقدس، کتاب‌شناسی، تاریخ.

* نویسنده مسئول: سید احمد حسین‌زاده

آدرس: بنیاد دایره‌المعارف اسلامی.

ایمیل: hoseinzadeh.1355@yahoo.com

مقدمه

امروزه با توجه به گسترش علوم و تخصصی شدن دانش‌ها، انتظاری رود شاهد منبع‌شناسی‌های تخصصی نیز باشیم. اما یکی از ایراداتی که بر کتاب‌شناسی‌های موجود وارد است کلی‌نگر بودن آن‌ها در موضوعات است به‌طوری که با توجه به افزونگی اطلاعات، شاهد آثاری مفصل در قالب کتاب‌شناسی هستیم. در تاریخ پزشکی نیز علی‌رغم ظهور تخصص‌ها، کمتر شاهد انجام کتاب‌شناسی‌های تخصصی در این حوزه موضوعی هستیم. لذا ضرورت انجام پژوهشی مبنی بر بررسی منشورات پزشکی در یکی از شاخه‌های علوم پزشکی با عنوان «طب رزمی»، «پزشکی نظامی» و یا «طب نظامی» احساس شد که در این پژوهش بدنبال رفع این خلاء پژوهشی هستیم.

طب رزمی پشتیبانی‌های پزشکی و درمانی از نظامیان در مسائل، خطرات، صدمات و بیماری‌هایی است که به دلیل شرایط خاص جنگی بروز می‌یابد. خدمات طب رزمی منجر به حفظ سلامتی نظامیان در معرض خطر و بیماری‌های ناشی از جنگ می‌شود و بر توان آنان می‌افزاید. سابقه این نوع از طبابت، ریشه در جنگ‌های نوین در قرن اخیر دارد و به سبب تغییرات جدیدی که در استراتژی‌های جهان از نظر روند رو به گسترش حوادث جنگی، تروریستی و بلایای طبیعی و سلاح‌ها و آثار آن‌ها به وجود آمده، در حال تحول است. تفکیک بارز طب نظامی اعم از رزمی و غیررزمی از جنبه عمومی طبابت به عنوان یک رشته تخصصی دانشگاهی و به تبع آن تألیف منابع علمی در این خصوص از ابتدای قرن بیستم در جهان انجام شده است؛ ولی می‌توان گفت که حتی در سوابق جنگ‌های ایران باستان هم مسئله بهداری نظامی به شکل ساده و ابتدایی خود وجود داشته و مدون شده است (۱، ۲). با توجه به اینکه در جنگ‌های قدیم بیشترین تلفات مربوط به شیوع بیماری‌ها در بین نیروها و همچنین مردم شهرهای درگیر جنگ بوده و کثرت مجروحین و مصدومین و لزوم مبارزه با انواع بیماری‌ها، ضرورت وجود نوعی سازماندهی و آموزش و به‌کارگیری نیروی امدادی و پزشکی را طلب می‌کرده است. لذا در عمل نوعی تفکیک بین طب رزمی و نظامی از علم پزشکی، از همان ایام اعمال گردیده است. بدین ترتیب فکر استفاده از افراد آموزش دیده جهت امداد مجروحین و مصدومین و بیماران جنبه علمی به خود گرفت و سازمان‌های امدادی در زمان جنگ بتدریج مراحل تکمیلی خود را طی نمود (۳، ۴). در ایران نیز سیر تاریخی تغییرات و پیشرفت‌های طب رزمی خصوصاً در زمان دفاع مقدس موجب ایجاد اطلاعات ارزشمندی در قالب کتاب و مقاله شده است که در این پژوهش اطلاعات آماری - انتشاراتی آن‌ها بررسی شده است.

شایان ذکر است، در پژوهش حاضر بعد تاریخی موضوع طب رزمی مدنظر بوده است و منابعی که محتوای آن شامل بررسی عوامل پزشکی در یک جامعه آماری نظامی است را مدنظر ندارد و به آن‌ها نمی‌پردازد. لذا به منابعی توجه شده که صرفاً نشانگر سیر

تاریخی طب رزمی در محدوده زمانی بعد از انقلاب و محدوده مکانی ایران، خاصه دفاع مقدس بوده است. روش انجام این پژوهش به روش کتابخانه‌ای بوده است به این صورت که پس از گردآوری رکوردهای کتاب‌شناختی منابع فارسی از بانک اطلاعاتی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران و پایگاه‌های معتبر عرضه‌کننده اطلاعات نشر، نتایج براساس پردازش داده‌ها در قالب جدول و نمودار ارائه شده است (۷-۵).

روش‌ها

با بهره‌گیری از روش مطالعه کتابخانه‌ای و نیز استفاده از پایگاه‌های معتبر مشتمل بر داده‌های انتشارات کشور از جمله سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، مرجع ناشران کشور و همچنین پایگاه رایانه‌ای گیسوم عبارات طب رزمی، طب نظامی و دفاع مقدس مورد جستجو قرار گرفت.

نتایج

کتاب‌ها

۱. آرام پرتلاطم: خاطرات بانوی امدادگر دفاع مقدس عذرا بیابانی، سیدهاشم حسینی؛ مصاحبه‌گر سمیه تیموری‌پور، بیرجند: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی (خراسان جنوبی)، فرماندهی سپاه انصارالرضا (ع)، ۱۳۹۷.
۲. اتاق عمل: ناگفته‌هایی از زندگی شهید دکتر مصطفی رستم‌پور، حمید گله‌داری، تهران: سوره سبز، ۱۳۹۴.
۳. ارمغان پروازهای سیاه: ناگفته‌هایی از زندگی شهید دکتر احمد هجرتی، مجتبی حبیبی، تهران: سوره سبز، ۱۳۹۴.
۴. اطلس جامع: نقش اداره بهداشت، امداد و درمان نه‌اجا در دفاع مقدس، امیر نظامی؛ مجید محمدزاده سلحشور، تهران: سوره سبز، ۱۳۹۵.
۵. اطلس یادمان شهدای گمنام دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور، سیدمحمدهادی موسوی، همدان: انتشارات دانشجو، ۱۳۹۶.
۶. امداد و انتقال در هشت سال دفاع مقدس و تجارب آن، حمیدرضا غلامی، بجنورد: نشر مدافعان، ۱۳۹۷.
۷. امدادگران عاشورایی، به کوشش ستاد یادواره شهدای بهداری رزمی لشکر ۳۱ عاشورا، و جمعی از نویسندگان سعیده اصغری‌آذر؛ زهرا مولائی؛ لیلا میرزاییان‌فر، تبریز: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، سپاه عاشورا، انتشارات ۳۱ (سی و یک) عاشورا، ۱۳۹۵.
۸. بهداری و بیمارستان‌های صحرایی ارتش در دوران دفاع مقدس براساس خاطرات زنده‌یاد امیر سرتیپ دکتر سیف‌الله، به کوشش غلامحسین دربندی، تهران، چوگان ۱۴۰۰.
۹. بهداشت در جنگ و خاطراتی از خدمات بهداشتی در جریان ۸ سال دفاع مقدس، محمد مهدی اصفهانی، علی مهرابی‌توانا، احمد عامری، محمدرضا آشتیانی، تهران: رسانه تخصصی، ۱۳۸۶.

۲۸. خلاصه مقالات اولین کنگره سراسری دستاوردهای بهداشت و درمان نزاجا در دفاع مقدس، تهران: کنگره سراسری دستاوردهای بهداشت و درمان نزاجا در دفاع مقدس، دبیرخانه، ۱۳۸۲.

۲۹. خلاصه مقالات کنگره سراسری طب نظامی با تأکید بر تجارب هشت سال دفاع مقدس، تهران: دانشگاه امام حسین (ع)، مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه امام حسین، ۱۳۸۱.

۳۰. حدیث ایثار: کنگره بزرگداشت شهدای دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، سپاه الغدیر استان یزد، دانشگاه علوم پزشکی شهید صدوقی یزد، پایگاه ام‌الائم (س)، یزد: طب‌گستر، ۱۳۹۵.

۳۱. دارونامه دفاع مقدس: ثبت خاطرات شفاهی دست‌اندرکاران مدیریت دارویی بهداشتی رزمی در ۸ سال دفاع مقدس، عبدالمجید چراغعلی؛ مهدی باقری؛ مجید شهرتی، تهران: شناخت زندگی، ۱۳۹۵.

۳۲. درسنامه آشنایی با فرهنگ و معارف دفاع مقدس، ویژه دانشجویان علوم پزشکی، گروه مؤلفان، معاونت آموزشی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، جلد اول (۱۳۹۸)، جلد دوم (۱۴۰۰).

۳۳. درمانگران رزمنده: خاطرات کارکنان رسته بهداشتی در دوران دفاع مقدس، تیم بهداشتی هیئت معارف جنگ، تهران: ایران سبز، ۱۳۸۷.

۳۴. روایت ایثار کنگره بزرگداشت شهدای وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور، سیدحبیب‌اله موسوی‌بهار و دیگران، همدان: انتشارات مفتون همدانی، ۱۳۹۷.

۳۵. روایتی از تاریخ پزشکی دفاع مقدس، فروتن، سید عباس، تهران: فرهنگستان علوم پزشکی، ۱۳۹۷.

۳۶. سپیدپوشان حماسه ساز، محمد مهدی عبدالله‌زاده، دانشگاه علوم پزشکی استان سمنان و بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس استان سمنان، تهران صریح، ۱۳۹۶.

۳۷. سپید جامگان آسمانی، نقش پرستاران، پزشکان و امدادگران در دفاع مقدس، محمدامین پوررکنی، اهواز: خالدین، ۱۳۹۹.

۳۸. شهدای عرصه سلامت: یادنامه شهدای وزارت بهداشت درمان و آموزش پزشکی و سازمان‌های وابسته، تهران: وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، اداره کل روابط عمومی: کتاب میر، ۱۳۸۲.

۳۹. طب رزمی، کیسی باند، مترجم: علی مجیدی، تهران: نور دانش، ۱۳۸۸.

۴۰. طب هوایی در دفاع مقدس: خاطرات و خطرات، حسن برخوردار، تهران: ارتش جمهوری اسلامی ایران، نیروی هوایی، مرکز انتشارات راهبردی نهجا، ۱۳۹۶.

۴۱. طبیب‌نامه، پیشگامان پزشکی در خراسان به انضمام خاطرات سرهنگ دکتر سیدمجتبی نقیعی، رامین رامین‌نژاد، مشهد: کتاب کامیاب، ۱۳۹۳.

۱۰. بهداشت در دفاع مقدس، علی مهرابی توانا، تهران: انتشارات رسانه تخصصی، ۱۳۸۹.

۱۱. بهداشت و دفاع مقدس: نگاهی به آینده به انضمام متن گسترش و افزایش تندرستی، علی مهرابی‌توانا؛ محمدمهدی اصفهانی، تهران: انتشارات رسانه تخصصی، ۱۳۹۴.

۱۲. بیمارستان‌های صحرایی در زمان جنگ از ضرورت تا تجربه، محمد غیجی؛ محمدمهدی یاراحمدی؛ حمیدرضا اسماعیل‌پور، تهران: مگستان، ۱۳۹۹.

۱۳. بیهوشی و احیا در جنگ (همراه با تجربیاتی در زمینه بیهوشی مجروحین ۸ سال دفاع مقدس)، منصور سلطان‌زاده، قم: واصف لاهیجی، ۱۳۹۲.

۱۴. پرسه در دیار غریب (خاطرات پزشکان)، احمد لاجوردی، تهران: بهار کتاب، ۱۳۸۴.

۱۵. پروانه‌های سفید زنان بهداشتی رزمی در دوران دفاع مقدس، عباس حیدری مقدم‌آرانی، تهران: موزه انقلاب اسلامی و دفاع مقدس، انتشارات، ۱۳۹۸.

۱۶. پزشکان نامدار ارتش ایران، رامین رامین‌نژاد، مشهد: کتاب کامیاب، ۱۳۹۸.

۱۷. تاریخ پزشکی دفاع مقدس روایتی دیگر، سیدعباس فروتن، تهران: شرکت انتشارات سوره مهر، ۱۳۹۸.

۱۸. تاریخ لشکر خراسان، رامین رامین‌نژاد، مشهد: آهنگ قلم، ۱۳۹۱.

۱۹. تاریخچه طب نظامی از دوران ایران باستان تا پایان هشت سال دفاع مقدس، خسرو نامجوی نیک، تهران: انتشارات ایران سبز، ۱۳۸۹.

۲۰. تجارب کارکنان بهداشت و درمان در رزم: بر اساس تحلیل ثانویه چند مطالعه کیفی، زهرا فارسی، تهران: سوره سبز، ۱۳۹۸.

۲۱. تنفس ممنوع: خاطرات بهداشت و درمان در اسارت، عبدالمجید رحمانیان، تهران: پیام آزادگان، ۱۳۹۰.

۲۲. جنگ شیمیایی عراق و تجارب پزشکی آن، عباس فروتن، تهران: موسسه فرهنگی انتشاراتی تیمورزاده طبیب، ۱۳۸۲.

۲۳. خاطرات تیم‌های اضطراری پزشکی دوران دفاع مقدس، سومین یادواره سراسری شهدا و ایثارگران جامعه پزشکی، محمد حسن شیبانی‌فر، تهران: سازمان بسیج جامعه پزشکی، ۱۳۸۸.

۲۴. خاطرات خواهران گروه پزشکی دوران دفاع مقدس، محبوبه صالح، تهران: موسسه آموزش عالی علمی-کاربردی هلال ایران، ۱۳۸۶.

۲۵. خاطرات سرهنگ پزشک علی انجم‌شعاع، رامین رامین‌نژاد، مشهد: کتاب کامیاب، ۱۳۹۵.

۲۶. خدمات بهداشتی نیروی زمینی ارتش جمهوری اسلامی ایران در دفاع مقدس، رامین رامین‌نژاد، مشهد: کتاب کامیاب، ۱۳۹۶.

۲۷. خط قرمز: داستان‌های کوتاه و خواندنی از گروه‌های امداد، بهداشت و درمان، زهرا پورقربان، تهران: سوره سبز، ۱۳۹۲.

۲. ارایه خدمات دارویی در ۸ سال دفاع مقدس بخش اول - ساختار واحد دارویی در بهداری رزمی، عبدالمجید چراغعلی؛ مهدی باقری؛ مجید شهرتی، نشریه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۲ (۱)، ۱۳۹۸: ۴۷-۳۸.

۳. ارزیابی توصیفی نشریات طب نظامی ایران و جهان، مرتضی ایزدی، شیما شهید، آیدین لطفی آذر، طب نظامی، ۱۸ (۳)، ۱۳۹۵: ۲۸۹-۲۸۰.

۴. الگوی مرگ و میر دیررس در جانبازان شیمیایی، مصطفی قانع؛ شروین آثاری؛ فرشید علاء الدینی؛ عباس تولایی، طب نظامی، ۶ (۴)، ۱۳۸۳: ۲۳۳-۲۳۹.

۵. آشنایی با بهداری رزمی و اورژانس‌های دفاع مقدس، احمد اخوان مهدوی، نشریه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۱ (۱)، ۱۳۹۷: ۲۷-۱۹.

۶. اقدام و عمل جهادی در بهداری رزمی در دفاع مقدس، عوض حیدرپور؛ مهناز صفایی هودارق، فصلنامه آنستزیولوژی و مراقبت‌های ویژه ایران، ۴۱ (۴)، ۱۳۹۸: ۵۰-۵۷.

۷. بازخوانی پرونده پزشکی شهید محمدجواد تندگویان، حسن توفیقی زواره، نشریه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۱ (۲)، ۱۳۹۷: ۸۹-۸۳.

۸. بررسی عملکرد بهداشت رزمی در دفاع مقدس، مهناز صفایی هودارق؛ هانیه صدری مجد؛ عوض حیدرپور شهررضایی، فصلنامه آنستزیولوژی و مراقبت‌های ویژه ایران، ۴۱ (۳)، ۱۳۹۸: ۴۰-۵۷.

۹. بررسی واحد بهداشت در عملیات والفجر ۴، صدیقه میرهاشمی؛ علی صدری‌ارحامی؛ علی اصغر نویدی؛ عبدالرضا دلاوری، طب نظامی، ۵ (۱)، ۱۳۸۲: ۲۱-۲۵.

۱۰. بهداشت در دوران دفاع مقدس (قسمت اول: کلیات، تاریخچه)، علی مهرابی توانا، نشریه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۱ (۱)، ۱۳۹۷: ۴-۱۱.

۱۱. بهداشت محیط در دفاع مقدس «بهداشت آب»، علی مهرابی توانا، نشریه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۳ (۱)، ۱۳۹۹: ۲۵-۲۱.

۱۲. بیمارستان‌های صحرایی دوران جنگ علیه ایران، علی غنجال؛ احمد عامریون؛ ناصر بهروزی نژاد؛ منیره متقی، طب نظامی، ۶ (۲)، ۱۳۸۳: ۱۴۳-۱۵۲.

۱۳. پیشگیری از بیماری‌های عفونی در جنگ تحمیلی، وزیربان، پرویز، هفته نامه سلامت، شماره ۲۳، ۱۳۸۶.

۱۴. تأثیرات جنگ تحمیلی بر پرستاری در ایران: یک مطالعه تاریخی، محمدرضا فیروزکوهی، علی ضرغام بروجنی؛ مرتضی نورائی؛ مژگان رهنما، طب نظامی، ۱۷ (۳)، ۱۳۵۴: ۱۲۷-۱۳۶.

۱۵. تاریخ‌نگاری تحولات بهداری رزمی در جنگ عراق با ایران، محسن نظام‌الدین؛ ثریا اجاقلو؛ حمید پیروی، طب نظامی، ۱۸ (۱)، ۱۳۹۵: ۳۲۹-۳۲۳.

۴۲. فرشتگان نجات کویری: مروری بر خاطرات رزمندگان بهداری رزم اعزامی از سیستان و بلوچستان در هشت سال دفاع مقدس و امنیت پایدار، علی کیخا، تهران: چوگان، ۱۳۹۹.

۴۳. فصل از تلاش: نقش دانشگاه علوم پزشکی و خدمات درمانی اراک در دفاع مقدس، علیرضا صالحی؛ فاطمه مرادی، قم: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مرکز حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس، انتشارات سفیران طلاییه، ۱۳۹۶.

۴۴. کبوتران حریم سلامت: کنگره بزرگداشت شهدای دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور (ویژه شهدای دانشگاه علوم پزشکی استان بوشهر، سعید کشمیری؛ مهدی مرکبی؛ زهرا شاعری، بوشهر: دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی بوشهر، انتشارات، ۱۳۹۷.

۴۵. کوچ آیین‌ها: یادنامه شهدای بهداشت و درمان ارتش از دفاع مقدس تا بحران کرونا، محسن عسکری؛ محمود مخبری؛ سجاد جلیلی خسروشاهی، کرج: انتشارات هنر نگاره، ۱۳۹۹.

۴۶. گزارش امداد، بهداشت و درمان جنگ در ۸ سال دفاع مقدس، عباس و کیلی، تهران: زارچ، ۱۳۸۲.

۴۷. مرکز آموزش بهداشت، امداد و درمان شهید دکتر احمد هجرتی نازجا در هشت سال دفاع مقدس، مسعود دانشمند وزیری و دیگران، تهران: سازمان حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس ارتش جمهوری اسلامی ایران، انتشارات آتشیار، ۱۳۹۸.

۴۸. موج گل‌های شب‌بو: خاطرات پرستاران و پزشکان از امدادپزشکی دفاع مقدس در اندیمشک، نسرين تتر؛ مصاحبه عظیم مهدی‌نژاد و دیگران، تهران: راه یار، ۱۳۹۸.

۴۹. همایش بررسی عوارض عصبی روانی ناشی از جنگ (نخستین: ۱۳۷۰: تهران) سمپوزیوم بررسی عوارض عصبی روانی ناشی از جنگ زمان ۷ لغایت ۹ خرداد ماه ۱۳۷۰، احمدعلی نوربالا، تهران: بنیاد مستضعفان و جانبازان انقلاب اسلامی، چاپ و نشر بنیاد، ۱۳۷۲.

۵۰. همایش بررسی عوارض عصبی روانی ناشی از جنگ (سومین: ۱۳۷۹: تهران)، معاونت بهداشت و درمان سازمان جانبازان، با همکاری دانشگاه علوم پزشکی بقیه‌الله پژوهشکده فنی و پزشکی سازمان امور جانبازان، تهران: گلبن، ۱۳۷۹.

۵۱. همسفر شقایق: زندگی‌نامه و خاطرات خواهران امدادگر و رزمنده معاونت بهداشت، امداد و درمان سپاه قدس گیلان، محمدرضا بینش برهمند، رشت: شمیم سرخ، ۱۳۹۷.

۵۲. نظامنامه موقتی معاینه صحت، وزارت جنگ، ارکان حزب کل قشون، تهران: فردوسی، ۱۳۱۰.

۵۳. یکصد سال طب نظامی در خراسان، رامین رامین‌نژاد، مشهد: آهنگ قلم، ۱۳۹۰.

مقاله‌ها

۱. اختلالات روان پزشکی ناشی از جنگ در ایران، احمدعلی نوربالا، طب نظامی، ۴ (۴)، ۱۳۸۱: ۲۵۷-۲۶۰.

اداره کل امور ایثارگران وزارت جهاد کشاورزی، پل، ۳ (۳۳)، ۱۳۹۹: ۱۰-۱۲.

۳۱. گزارشی از فعالیت‌های پزشکی و درمانی جهاد سازندگی در جبهه‌های جنگ، جهاد، ۱ (۱۸)، ۱۳۶۰: ۱۰-۱۱.

۳۲. مروری بر تجارب امداد و درمان در عملیات فتح‌المبین، سید مسعود خاتمی؛ صادق رجایی؛ علی اصغر ملا؛ احمد اخوان مهدوی، نشریه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۲ (۲)، ۱۳۹۸: ۸۴-۹۲.

۳۳. مروری بر تجربیات بهداری سپاه در دوران دفاع مقدس: عملیات والفجر ۱۰، سردار توکل حاج‌احدی؛ علی‌اصغر نویدی؛ حسن ابوالقاسمی؛ حسنعلی محبی، طب نظامی، ۴ (۲)، ۱۳۸۱: ۸۰-۷۵.

۳۴. مروری بر مبارزه با حشرات و دیگر بندپایان در طول ۸ سال دفاع مقدس، علی مهرابی توانا؛ هادی وطنی، طب نظامی، ۳ (۱)، ۱۳۸۰: ۴۶-۴۳.

۳۵. مروری بر نقاط‌نگاه‌های عملیات دفاع مقدس، احمد اخوان مهدوی، نشریه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۱ (۲)، ۱۳۹۷: ۱۱۲-۱۱۹.

۳۶. معرفی مراکز بهداشتی درمانی نقش آفرین در دوران دفاع مقدس: بیمارستان طالقانی آبادان، وزیران، پرویز؛ ضیائی، مجتبی؛ محقق، محمدعلی، نشریه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۲ (۱)، ۱۳۹۷.

۳۷. نقش جامعه پزشکی در جنگ تحمیلی، عوض حیدرپور، طب و تزکیه، ۲۶، ۱۳۷۶: ۹۶-۹۹.

۳۸. نقش طب نظامی در نیروهای مسلح و ضرورت توسعه برنامه‌های آموزشی تخصصی در طب نظامی ایران، رمضان رحمانی؛ شعبان مهرورز، طب نظامی، ۱۳ (۴)، ۱۳۹۰: ۲۴۷-۲۵۲.

۳۹. نقش نیروهای نظامی و بهداری رزمی در امداد و انتقال در بلایا و حوادث، علی غنجال، طب نظامی، ۴ (۳)، ۱۳۸۱: ۸-۱۲.

۴۰. نمونه‌ای از آمار فعالیت‌های بهداشتی و درمانی و پشتیبانی و مهندسی جنگ جهاد، اداره کل امور ایثارگران وزارت جهاد کشاورزی، پل، ۳ (۳۳)، ۱۳۹۹: ۱۷-۲۰.

۴۱. ویژگی‌های عناصر طب رزمی (زنجیره امداد، زنجیره انتقال مجروحان، زنجیره درمان) با توجه به مطالبات محیط نبرد آینده، حسن قاضی؛ عباس رضایی، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، ۱۳۹۸: ۶۹-۹۲.

۴۲. ویژگی‌های مدیریت در بهداری رزمی دفاع‌مقدس بهداری رزمی در نگاه فرماندهان ارشد، فتحیان؛ نصرالله؛ جمشیدی، حمیدرضا، نشریه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، پیش شماره ۱۳۹۶.

فصل‌های کتاب

۱. امداد و انتقال مجروحان در دفاع مقدس، مقایسه تجارب دفاع‌مقدس با جنگ‌های جهانی اول، دوم و کره و ویتنام، درسنامه آشنایی با فرهنگ و معارف دفاع مقدس، ویژه دانشجویان علوم پزشکی - جلد اول، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی،

۱۶. تجارب ارائه خدمات دارویی در ۸ سال دفاع مقدس بخش دوم - مدیریت زنجیره تأمین دارو در بهداری رزمی، عبدالمجید چراغعلی؛ مهدی باقری؛ مجید شهرتی، نشریه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۳ (۱)، ۱۳۹۹: ۵۷-۶۳.

۱۷. تجارب بهداشتی در دفاع مقدس (قسمت دوم: تب پشه خاکی)، علی مهرابی توانا، نشریه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۱ (۲)، ۱۳۹۷: ۵۶-۵۹.

۱۸. تجارب بهداشتی در دفاع مقدس - قسمت چهارم: مالاریا، علی مهرابی توانا، نشریه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۲ (۲)، ۱۳۹۸: ۸۳-۷۵.

۱۹. تجارب از کنترل ترومای جنگی در دفاع مقدس، سیدمحمدرضا کلانتر معتمدی، نشریه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۱ (۱)، ۱۳۹۷: ۴۰-۳۴.

۲۰. تجربیات امداد و انتقال بهداری سپاه در عملیات والفجر ۴، علی غنجال؛ علی صدری ارحامی؛ سید محمد بصام، طب نظامی، ۵ (۲)، ۱۳۸۲: ۹۸-۹۱.

۲۱. تجربیات دارو و درمان بهداری سپاه در عملیات والفجر ۴، علی اصغر نویدی، علی غنجال، علی صدری، حسن ابوالقاسمی، طب نظامی، ۴ (۳)، ۱۳۸۱: ۱۵۱-۱۵۶.

۲۲. تیپ امداد و انتقال در جنگ عراق علیه ایران، علی غنجال؛ منیره متقی، طب نظامی، ۶ (۴)، ۱۳۸۳: ۲۸۵-۲۹۲.

۲۳. خدمات در دفاع مقدس، وزیران، پرویز، مجله نخبگان پزشکی، شماره ۳۸، ۱۳۹۲.

۲۴. درد و رنج: تجربه کارکنان حرفه‌ای مراقبت بهداشتی در جنگ ایران و عراق - یک مطالعه تحلیل محتوا، زهرا فارسی؛ ناهید دهقان نیری، طب نظامی، ۱۹ (۳)، ۱۳۹۶: ۲۲۲-۲۳۳.

۲۵. درسنامه آشنایی با فرهنگ و معارف دفاع مقدس، ویژه دانشجویان علوم پزشکی - جلد اول، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، معاونت آموزشی؛ نشریه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۱۳۹۸.

۲۶. درس‌هایی از امداد و درمان در عملیات آزادسازی بستان، علی غفوری؛ احمد اخوان مهدوی؛ علی اصغر مولا، نشریه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۲ (۱)، ۱۳۹۸: ۲۴-۲۹.

۲۷. درس‌هایی از امداد رسانی و درمان مجروحان موشک‌باران تهران، علی خاجی، نشریه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۱ (۲)، ۱۳۹۷: ۶۰-۶۵.

۲۸. رابطه مدت حضور در جبهه و تیپ شخصیتی با سطح بهداشت روانی در نزاجا، سید ابوالقاسم موسوی؛ فرشاد نجفی‌پور، طب نظامی، ۴ (۲)، ۱۳۸۱: ۸۱-۸۵.

۲۹. سیر تحول بیمارستان صحرایی در جنگ، امیر هوشنگ طهماسبی‌پور، نگین ایران: فصلنامه تخصصی مطالعات دفاع مقدس، ۱۲ (۴۵)، ۱۳۹۲: ۵-۳۰.

۳۰. کمیته بهداشت و درمان جهاد سازندگی در دفاع مقدس،

معاونت آموزشی؛ مؤسسه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۱۳۹۸: ۱۶۵-۱۳۶.

۲. بهداشت و پیشگیری از بیماری‌ها در شرایط جنگ تحمیلی، درس‌هایی برای آینده، عوامل و مکانیسم ترومای جنگی؛ پرتابه‌ها و انفجارات، درسنامه آشنایی با فرهنگ و معارف دفاع مقدس، ویژه دانشجویان علوم پزشکی - جلد اول، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، معاونت آموزشی؛ مؤسسه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۱۳۹۸: ۹۹-۸۲.

۳. بیمارستان‌های صحرایی و عملکرد آن‌ها در دفاع مقدس، عراقی‌زاده، حسن؛ بینات، محمدعلی، درسنامه آشنایی با فرهنگ و معارف دفاع مقدس، ویژه دانشجویان علوم پزشکی - جلد دوم، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، معاونت آموزشی؛ مؤسسه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۱۳۹۸: ۲۶۰-۲۸۵.

۴. پرستاری در دفاع مقدس؛ معرفی خدمات ارزشمند و شایسته جامعه پرستاری کشور در جنگ تحمیلی، قبل و بعد از آن، حضرتی، مریم؛ مداح، سادات؛ عباس‌زاده، عباس، درسنامه آشنایی با فرهنگ و معارف دفاع مقدس، ویژه دانشجویان علوم پزشکی - جلد دوم، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، معاونت آموزشی؛ مؤسسه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۱۳۹۸: ۳۴۶-۳۶۳.

۵. پشتیبانی دارویی و تجهیزات پزشکی در بهداری رزمی، واکاوی تجارب دفاع مقدس و درس‌هایی برای آینده، درسنامه آشنایی با فرهنگ و معارف دفاع مقدس، ویژه دانشجویان علوم پزشکی - جلد اول، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، معاونت آموزشی؛ مؤسسه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۱۳۹۸: ۲۱۲-۱۸۷.

۶. پیامدها و دستاوردهای بهداری رزمی دفاع مقدس، فتحیان، نصرالله؛ خاتمی، سید مسعود؛ احمدیانی، ابوالحسن، درسنامه آشنایی با فرهنگ و معارف دفاع مقدس، ویژه دانشجویان علوم پزشکی - جلد دوم، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، معاونت آموزشی؛ مؤسسه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۱۳۹۸: ۳۰۱-۲۸۶.

۷. تاریخچه طب رزمی در دنیا و ایران، سیر تطورات تاریخی دفاع مقدس، درسنامه آشنایی با فرهنگ و معارف دفاع مقدس، ویژه دانشجویان علوم پزشکی - جلد اول، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، معاونت آموزشی؛ مؤسسه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۱۳۹۸: ۵۷-۸۱.

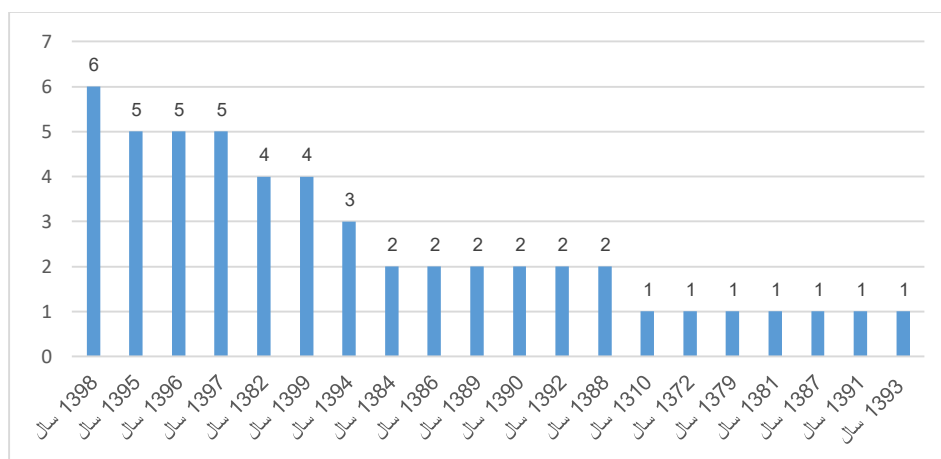
۸. تاریخچه و تحولات حضور جامعه پزشکی در دفاع مقدس؛ سیر تطورات تیم‌های اضطراری جبهه‌ها، ربانی، عباس؛ طهماسبی، نقی؛ خردمند، جلیل‌عرب، درسنامه آشنایی با فرهنگ و معارف دفاع مقدس، ویژه دانشجویان علوم پزشکی - جلد دوم، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، معاونت آموزشی؛ مؤسسه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۱۳۹۸: ۲۴۰-۲۵۹.

۹. تجارب انتقال خون در دفاع مقدس؛ تحولات جدید در انتقال خون و فرآورده‌های آن، درسنامه آشنایی با فرهنگ و معارف دفاع مقدس، ویژه دانشجویان علوم پزشکی - جلد اول، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، معاونت آموزشی؛ مؤسسه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۱۳۹۸: ۲۱۳-۳۳۱.

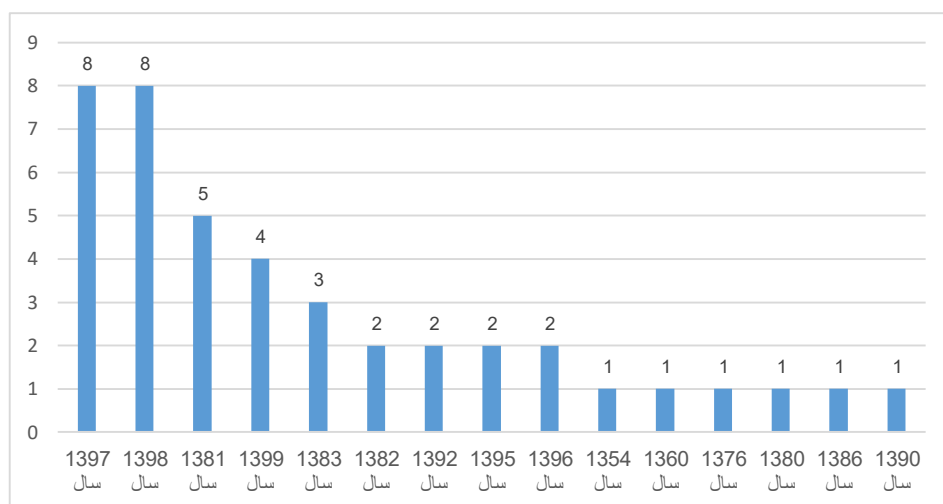
۱۰. فعالیت‌های بهداری‌های رزمی در دفاع مقدس، سلامت در جمهوری اسلامی ایران (۱۳۵۷-۹۳) جلد دوم. دکتر سید علیرضا مرندي؛ باقر لاریجانی؛ فریدین عزیزی؛ حمیدرضا جمشیدی، فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۳: ۱۹۸-۲۳۲.

۱۱. مدیریت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی در دفاع مقدس، سلامت در جمهوری اسلامی ایران (۱۳۵۷-۹۳) جلد دوم. دکتر سید علیرضا مرندي؛ باقر لاریجانی؛ فریدین عزیزی؛ حمیدرضا جمشیدی، فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۳: ۱۹۴-۱۵۱.

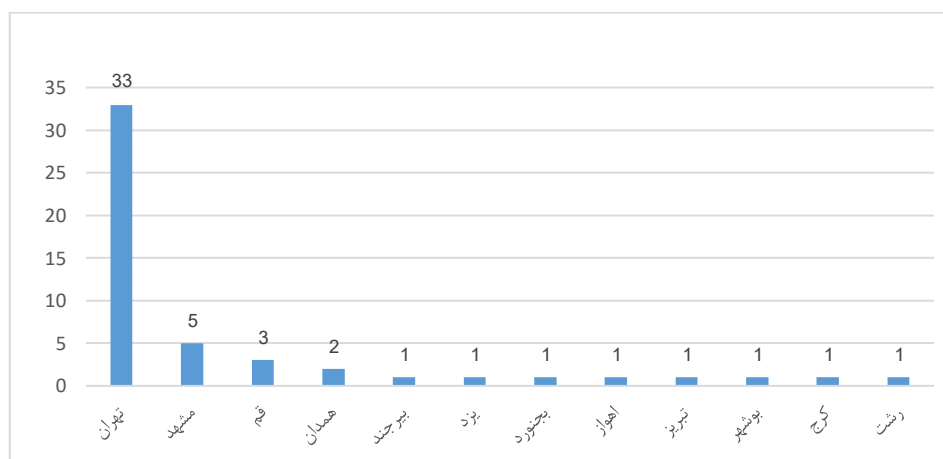
۱۲. نقش بانوان در بهداری رزمی دفاع مقدس و رسالت آینده ایشان در پیشرفت پایدار سلامت، کیهانی دوست، زرین تاج؛ کاظمی، ویدا؛ رنجبر، فاطمه، درسنامه آشنایی با فرهنگ و معارف دفاع مقدس، ویژه دانشجویان علوم پزشکی، جلد دوم، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، معاونت آموزشی؛ مؤسسه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۱۳۹۸: ۳۶۴-۳۸۵.

نمودار ۱. تعداد کتاب‌ها به تفکیک سال نشر

نمودار ۲. تعداد مقاله‌ها به تفکیک سال نشر

نمودار ۳. تعداد کتاب‌ها به تفکیک محل نشر

براساس آمار این پژوهش و با توجه به تجربه هشت ساله دفاع مقدس به نظر می‌رسد با اندازه کافی به موضوع طب رزمی در قالب تألیف کتاب، مقاله و پژوهش، پرداخته نشده است. تعداد مجلاتی که به این موضوع پرداخته‌اند بسیار کم است چراکه عمده مقالات بازیابی شده، در ۳ عنوان مجله و نشریه با نام‌های پل، طب نظامی و نشریه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، چاپ شده‌اند. در کل محل نشر همه کتاب‌ها در ۱۲ شهر بود (که بسیار کم است) چراکه انتظار می‌رود ناشران شهرهای دیگر نیز در این موضوع منابعی منتشر کرده باشند. عمده ناشران در دو شهر تهران و مشهد و مابقی آن هم در حد یک یا دو عنوان کتاب در شهرهای دیگر بودند. از آنجایی که اکثر اطلاعات کتاب‌شناختی از بانک اطلاعات کتابخانه ملی گردآوری شده است در انتها جا دارد به ایرادها و مشکلات رکوردهای کتابخانه ملی (اعم از سجاوندی و ایرادات فهرست‌نویسی) اشاره شود.

تضاد منافع: بدین وسیله نویسندگان تصریح می‌نمایند که هیچ‌گونه تضاد منافی در مطالعه حاضر وجود ندارد.

خلاصه نتایج موضوع تعداد منابع به تفکیک نوع منبع در قالب جدول ۱ و موضوع تعداد کتاب‌ها به تفکیک سال نشر، تعداد مقاله‌ها به تفکیک سال نشر و تعداد کتاب‌ها به تفکیک محل نشر به ترتیب در نمودارهای ۱، ۲ و ۳ ارائه شده است.

جدول ۱. تعداد منابع به تفکیک نوع منبع	
نوع منبع	تعداد
کتاب	۵۱
مقاله	۴۲
فصل کتاب	۱۲
جمع	۱۰۵

نتیجه‌گیری

جدای از اطلاعات کتاب‌شناختی ارائه شده درباره منابع تألیف شده در موضوع طب رزمی و آمارها که به عنوان نتیجه این مقاله قابل طرح است، پس از بررسی داده‌ها می‌توان موارد و نکاتی را به عنوان نقد، مطرح کرد:

منابع

1. Battlefield medicine & surgery medieval ages. Available from: <https://forum.kingdomcomerpg.com/t/battlefield-medicine-surgery-medieval-ages>
2. BG (RET), Lim Meng Kin: Military Medicine through The Ages. SAF Medical Corps Monograph. Available from: <https://www.mindef.gov>
3. Sofya la Rus, Mka Lisa Kies: Military Medicine in the Middle Ages. Updated 17 June 2007. <http://www.sofyalarus.info/Medicine/military>
4. Sokolov: Battlefield Medicine & Surgery Medieval Ages. Available from: <https://forum.kingdomcomerpg.com>
5. National Library and Archives of the Islamic Republic of Iran. Available from: www.lib.ir
6. Iranian Publishers Reference. Available from: www.nashreiran.ir
7. Gisoom book. Available from: www.gisoom.com